

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ СПІЛЬНОГО ЗАПОВІТУ ПОДРУЖЖЯ ЗА НАЦІОНАЛЬНИМ ЗАКОНОДАВСТВОМ

PECULIARITIES OF LEGAL REGULATION OF THE JOINT WILL OF THE SPOUSE UNDER THE NATIONAL LEGISLATION

Поклонська О.Ю., викладач кафедри цивільно-правових дисциплін
Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ

У статті під час дослідження питання у сфері цивільних правовідносин, а саме щодо правового регулювання інституту спільного заповіту подружжя, розглянуто загальне поняття спільного заповіту подружжя з урахуванням різних думок науковців, зокрема Ю.О. Заїки та С.Я. Фурса. Проаналізовано норми Цивільного кодексу України, які регулюють це питання. Під час наукового дослідження також акцентовано увагу на змісті спільного заповіту подружжя, який серед науковців отримує закріплення у двох протилежних позиціях, а саме тоді, коли у заповіті зазначається лише майно, яке належить суб'єктам на правах спільної сумісної власності, та «змішаний» тип заповіту, коли зазначається майно, яке належить як на правах спільної сумісної власності, так і на правах приватно-правової власності. Також зосереджено увагу на основній ознаці цього виду заповіту: частка у праві спільної сумісної власності після смерті одного з подружжя переходить до другого з подружжя, який його пережив, але лише у право володіння та користування, а не розпорядження. У статті сказано про важливість накладення нотаріусом заборони відчуження на майно. Також акцентовано увагу на юридичному сенсі існування спільного заповіту подружжя в цивільному законодавстві України. Проаналізовано та зосереджено увагу на основних моментах Постанови пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про спадкування» від 30 серпня 2005 року. Під час написання наукової статті досліджено проблемні аспекти, які виникають у практичній діяльності у разі використання спільного заповіту подружжя у цивільних правовідносинах під час спадкування, а саме правові наслідки спільного заповіту подружжя, якщо після смерті одного з подружжя шлюб буде визнано недійсним; чи буде дійсним заповіт подружжя, якщо один із подружжя визнаний недієздатним; правові наслідки для спадкового майна зі спільного заповіту подружжя після смерті одного з подружжя та накладення на майно заборони, якщо особа, яка призначена спадкоємцем у спільному заповіті, також помирає. Акцентовано увагу на виявлених недоліках у досліджуваному питанні, запропоновано шляхи їх усунення, що в подальшому сприятиме ефективності використання цього інституту в практичній діяльності.

Ключові слова: заповіт, подружжя, спільний заповіт подружжя, майно, майно на правах спільної сумісної власності, володіти, користуватися, розпоряджатися, заборона відчуження.

In the scientific article during the study of the issue in the field of civil law, namely the legal regulation of the institution of a joint will of the spouses, the general concept of the joint will of the spouses is considered, taking into account different opinions of scientists, in particular Yu.O. Zaika and S.J. Fursa. The norms of the Civil Code of Ukraine that regulate this issue are analyzed. The research also focuses on the content of the joint will of the spouses, which among scholars is enshrined in two opposing positions, namely, when the will indicates only the property belonging to the subjects of joint ownership and "mixed" type of will, when the property belonging to both the rights of joint ownership and private law is indicated. It also focuses on the main feature of this type of will – the share in the right of joint ownership after the death of one of the spouses passes to the other spouse who survived, but only in the right of possession and use, not disposal. The scientific article also mentions the importance of a notary's ban on alienation of property. Emphasis is also placed on the legal meaning of the existence of a joint will of the spouses in the civil legislation of Ukraine. The main points of the resolution of the plenum of the Supreme Court of Ukraine "On judicial practice in cases of inheritance" dated 30.08.2005 are analyzed and focused. During the writing of the scientific article the problematic aspects that arise in practice in the case of using the joint will of the spouses in civil law during the inheritance, such as the legal consequences of the joint will of the spouses, if after the death of one of the spouses the marriage is invalid; whether the will of the spouses will be valid if one of the spouses is declared incompetent; legal consequences for the inherited property from the joint will of the spouses, after the death of one of the spouses and the imposition of a ban on the property, if the person appointed as the heir in the joint will also dies. Emphasis is placed on the identified shortcomings in the research issue, suggested ways to eliminate them, which will further contribute to the effectiveness of the use of this institution in practice.

Key words: will, spouses, joint will of spouses, property, property on the rights of joint ownership, to own, use, dispose of, prohibition of alienation.

Постановка проблеми. Інститут спадкування існує ще з часів римського права й сьогодні містить такі види спадкування, як за законом та за заповітом. Спадкування за заповітом поділяється на різні підвиди. Нині, з розвитком правової свідомості та культури населення, а також правової взаємодії з Європейським Союзом, все більш популярним стає укладення спільного заповіту подружжя, тому це питання є відкритим для наукових досліджень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Заповіт подружжя як один із нових цивілістичних інструментів розроблявся, аналізувався, тлумачився в працях таких науковців, як Л.К. Буркацький, І.В. Жилінкова, Ю.О. Заїка, О.В. Коротюк, О.П. Печений, З.В. Ромовська, Є.О. Рябонь, С.Я. Фурса, Є.О. Харитонова [1, с. 42].

Мета статті полягає у визначенні поняття спільного заповіту подружжя та особливостей його укладення, виявленні проблем використання спільного заповіту подружжя в практичній діяльності та запропонуванні шляхів їх вирішення.

Результати дослідження. Поява заповіту подружжя у Цивільному кодексі України (далі – ЦК України) [2] пояснювалась ідеєю впровадження підтримки сім'ї, захисту прав, законних інтересів чоловіка та дружини,

надання можливості подружжю зберегти спільне майно навіть після смерті другого з подружжя [3, с. 43].

Слід зазначити, що існування такого виду заповіту, як заповіт подружжя, в теорії та на практиці сприймається неоднозначно. Так, Ю.О. Заїка вважає таку новелу загальною не дуже вдалою. Цю думку підтримує Т.П. Коваленко, зазначаючи, що спільний заповіт подружжя не тільки не створює якихось зручностей, переваг порівняно з укладенням кожним із подружжя окремого заповіту, але й, навпаки, може стати підставою для неабияких життєвих ускладнень [4, с. 94].

Натомість Є.І. Фурса та С.Я. Фурса доволі позитивно ставляться до можливості складати спільний заповіт подружжя, зазначаючи, що схема заповіту подружжя розширює права громадян. Спільне майно не потрібно ділити між подружжям, воно цілком переходить до зазначених спадкоємців, а це приводить до зміцнення подружніх взаємин [4, с. 94].

Так, виходячи з аналізу досліджень науковців, можемо зазначити, що одні вважають, що заповіт подружжя встановлює обмеження в суб'єктному складі під час передачі майна чи майнових прав, а інші вважають, що саме через

цей вид заповіту акумулюється єдність спільного майна подружжя та досягається ефект його неподільності, використання за життя як одним, так й іншим членом подружжя спільного майна, набутого за період перебування в зареєстрованому шлюбі [3, с. 43].

Ще одним дискусійним питанням у цивілістиці щодо спільного заповіту майна подружжя є його зміст.

Щодо цього можна відзначити дві позиції, що протиставляються одна одній. Згідно з першою, закон не обмежує подружжя в праві складання так званого змішаного заповіту, в якому подружжям, крім заповідальних розпоряджень стосовно спільного майна, робляться відповідні розпорядження щодо речей, належних кожному з подружжя на праві особистої приватної власності. До прихильників такої концепції належать С.Я. Фурса, Є.О. Харитонов, О.В. Коротюк [5, с. 167]. Інші дослідники наполягають на тому, що заповіт подружжя може містити розпорядження лише стосовно їх спільного майна, тобто майна, набутого подружжям за час шлюбу, незалежно від того, що один із них не мав із поважної причини (навчання, ведення домашнього господарства, догляд за дітьми, хвороба тощо) самостійного заробітку (доходу) (І.В. Жилінкова, Ю.О. Заїка, З.В. Ромовська) [5, с. 167–168].

Ми підтримуємо думку тих науковців, позиція яких ґрунтується на спільному майні подружжя, адже щодо цього в законодавстві міститься чітка імперативна норма, а саме в ч. 1 ст. 1243 ЦК України зазначено, що подружжя має право скласти спільний заповіт щодо майна, яке належить йому на праві спільної сумісної власності [2].

Відповідно до ч. 2 ст. 1243 ЦК України можемо виокремити одну з ознак заповіту подружжя, а саме те, що в разі його складання частка у праві спільної сумісної власності після смерті одного з подружжя переходить до другого з подружжя, який його пережив, а у разі смерті останнього право на спадкування мають особи, визначені подружжям у заповіті [2].

Коментуючи положення зазначеної статті, С.Я. Фурса та Є.І. Фурса наголошують на тому, що дієслово «переходить» не означає те, що майно померлого з подружжя переходить у власність другого, оскільки після смерті того з подружжя, хто пережив, майно перейде до спадкоємців, на користь яких складено заповіт. На цій підставі формується висновок, що після смерті одного з подружжя майно переходить не у власність, а у володіння та користування другого з подружжя, про що свідчить ч. 4 ст. 1243 ЦК України [2], оскільки після накладення нотаріусом заборони відчуження майна, зазначеного у заповіті, другий із подружжя не зможе розпорядитися ним, тобто продати, подарувати, заставити, обміняти. Близько до цього висловлюється Н.В. Демиденко, стверджуючи, що після смерті першого з подружжя майно переходить до того, хто пережив, у володіння та користування [5, с. 168]. Це аналогічно пояснюється положенням ч. 4 ст. 1243 ЦК України про накладення нотаріусом заборони відчуження [2].

Однак тут головне, на що потрібно звернути увагу під час реалізації заповіту подружжя, – це факт перевірки смерті одного з подружжя, факт відсутності рішення суду про визнання шлюбу недійсним і наявність спільного майна подружжя, яке зазначене в заповіті, задля накладення заборони відчуження [3, с. 46].

Слід зазначити, що накладення заборони відчуження, з одного боку, спрямоване на захист права спадкоємця, який зазначений у заповіті, оскільки ще за життя обох спадкодавців вони спільною волею вирішили, хто після їх смерті має спадкувати належне їм на правах спільної сумісної власності майно, а з іншого боку, обмежує право власності того з подружжя, який залишився живим. Після смерті останнього з подружжя право на спадкування набувають особи, визначені подружжям у заповіті. За умови складення спільного заповіту інший з подружжя, який може пережити померлого з подружжя на п'ять, десять

років тощо, вже позбавлений можливості розпорядитися майном, на яке накладено заборону. Іноді життєві обставини можуть скластись по-різному, тому подружжя має чітко володіти інформацією про цей вид заповіту та його правові наслідки [3, с. 45].

Виходячи з вищевикладеного, можемо визначити юридичний сенс заповіту подружжя, який полягає в такому:

- одержання спадщини на майно, яке було спільною сумісною власністю, тією особою, яка була обрана за домовленістю подружжя;

- той із подружжя, який пережив іншого, продовжує жити у звичайному для нього майновому середовищі, а якщо майно зареєстроване на його ім'я, то він не повинен звертатись до нотаріуса за оформленням спадщини на зазначене в заповіті спільне майно, лише зобов'язаний інформувати нотаріуса про смерть подружжя для накладення заборони відчуження майна, зазначеного в заповіті подружжя;

- до відносин, що виникають у заповіті подружжя, не застосовуються правила про обов'язкову частку в спадщині [1, с. 43], передбачені ст. 1241 ЦК України [2].

Слід зазначити, що заповіт подружжя дає змогу сімейній парі грамотніше вирішити питання спадкування їх спільних активів, уникаючи дроблення спадкового майна. Крім того, така форма заповіту здатна відстрочити момент, коли небажані спадкоємці зможуть оформити свою обов'язкову частку у спадщині [6].

Однак, незважаючи на це, все ще є питання, які потребують законодавчого врегулювання. Зокрема, яка доля спадкового майна, щодо якого було складено спільний заповіт подружжя, після смерті одного з подружжя та накладення на майно заборони, якщо особа, яка призначена спадкоємцем у спільному заповіті, також помирає? Наступне законодавчо невизначене питання стосується дійсності заповіту подружжя, якщо один із подружжя визнаний недієздатним, а шлюб з ініціативи іншого з подружжя буде розірвано. Також у законодавстві немає чіткої норми, яка б визначала правові наслідки спільного заповіту подружжя, коли після смерті одного з подружжя шлюб буде визнано недійсним [1, с. 43–44].

Так, проаналізувавши судову практику, а саме абз. 2 п. 16 Постанови пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про спадкування» від 30 серпня 2005 року, зазначаємо, що заповіт є правочином, на нього поширюються правила про правочини, зокрема про підстави та наслідки недійсності заповіту. Згідно з рішенням з Єдиного державного реєстру судових рішень, узагальнень судової практики, найбільше судових спорів виникає після смерті одного з подружжя, коли інший відмовляється від заповіту подружжя або коли спадкоємець у заповіті подружжя просить захистити його інтереси шляхом накладення заборони відчуження майна, зазначеного в заповіті. Однак з огляду на складність конструкції цього виду заповіту предметом судового розгляду, як правило, виступають спори, пов'язані з практичною реалізацією ст. 1243 ЦК України [2]. Так, головними аспектами під час посвідчення заповіту подружжя, на яких суди наголошують, слугують обов'язкова присутність чоловіка та дружини під час посвідчення заповіту (заборона посвідчення через представника); чітке встановлення та перевірка правосуб'єктності осіб, а саме подружжя, які звернулись для вчинення нотаріальної дії; обізнаність кожного з подружжя про наслідки підписання заповіту подружжя (вважаємо, що у заповіті бажано зазначити не лише статті, але й зміст самої правової норми, роз'яснювати вимоги цивільного та сімейного законодавства, що буде підтверджуватися підписами подружжя на такому заповіті). Оскільки заповіти подружжя підлягають зберіганню 75 років, що передбачено номенклатурою справ нотаріуса, вони мають оформлюватися з урахуванням вимог чинних законодавчих актів, підзаконних нормативно-правових

актів [3, с. 45], зокрема Правил нотаріального діловодства, затверджених Наказом Міністерства юстиції України від 22 грудня 2010 року № 3253/5 [7].

Отже, інститут спільного заповіту подружжя потребує більш детального вивчення та вдосконалення на законодавчому рівні. Зокрема, до цивільного законодавства задля уникнення непорозумінь у практичній діяльності, доцільно внести такі зміни:

– зазначити правові норми, які б регулювали долю заповіту подружжя у разі визнання шлюбу недійсним чи його розірвання, визнання одного з подружжя недієздатним, безвісти відсутнім чи оголошення померлим;

– можливість зазначити в заповіті подружжя не лише те майно, яке належить їм на праві спільної сумісної власності, але й те, що належить на праві приватної власності.

Висновки. Спільний заповіт подружжя – це альтернатива простому заповіту, яка спрямована на збереження

цілісності спадкового майна та контролю над ним. Досі не існує чіткої позиції серед науковців щодо наявності цього інституту в цивільному законодавстві. Дослідивши це питання, можемо зазначити, що існують як позитивні, так і негативні моменти. Однак для більш чіткої реалізації інституту спільного заповіту в практичній діяльності потрібно деталізувати деякі питання, щоб мінімізувати в цьому разі виникнення суперечностей, що в подальшому приводить до звернення до суду. Насамперед це чітке дотримання процедури укладення цього виду заповіту, внесення змін до законодавства, спрямованих на регулювання правових питань спільного заповіту в разі недійсності шлюбу чи його розірвання. Усунення зазначених прогалин та роз'яснення в питаннях цього дослідження дадуть змогу спростити процедуру використання спільного заповіту та підвищити його ефективність на практиці.

ЛІТЕРАТУРА

1. Тисівська Я.В. Правова природа заповіту подружжя та його основні переваги і недоліки. *Держава та регіони. Серія: Право*. 2017. Вип. 2. С. 42–45.
2. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40–44. Ст. 356. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 05.04.2021).
3. Куценко І.В. Заповіт подружжя: окремі питання правозастосування. *Мала енциклопедія нотаріуса*. 2016. № 6. С. 43–46. URL: <http://yurradnik.com.ua/wp-content/uploads/2016/12/Kutsenko.pdf>.
4. Парасюк М.В. Особливості укладення заповіту подружжя. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2016. Вип. 3. С. 91–100. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvlduvs_2016_3_12.
5. Кухарев О.Є. Сутність заповіту подружжя за цивільним законодавством України. *Форум права*. 2016. № 3. С. 167–173.
6. Лисик Д.В., Войнаровська О.М. Шлюбні лайфхаки: спадкове планування подружжя. *Сімейний бізнес*. 2020. № 13. URL: <https://vkr.ua/publication/shlyubni-layfhaki-spadkove-planuvannya-podruzzhzha> (дата звернення: 05.04.2021).
7. Правила нотаріального діловодства від 22 грудня 2010 року № 3253/5 / Міністерство юстиції України. 2010. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1318-10#Text> (дата звернення: 02.04.2021).